

BEQIR META

**ULJA E TENSIONIT MIDIS GREQISË DHE SHQIPËRISË
PAS VENDIMIT TË GJYKATËS SË HAGËS PËR SHKOLLAT
E MINORITETIT GREK**

Vendimi i qeverisë shqiptare për shtetëzimin e të gjithë shkollave private në Shqipëri në vitin 1934 preku, pos të tjerash, edhe shkollat private të minoritetit grek. Minoriteti dhe qeveria greke e kundërshtuan këtë vendim dhe çështja u mor në shqyrtim nga Këshilli i Lidhjes së Kombeve i cili vendosi që, rreth masave që kishte marrë qeveria shqiptare, të jepte më parë një mendim konsultativ Gjykata Ndërkombëtare e Drejtësisë në Hagë. Gjykata, me shumicë votash dha opinionin se Shqipëria nuk kishte të drejtë t'i mbyllte shkollat private të minoritetit grek. Vendimi i saj u bë i njohur publikisht në ditët e para të prillit 1935. Ky artikull paraqet situatën që ekzistonte midis qeverisë shqiptare dhe minoritetit grek në muaj e parë pas vendimit të Hagës deri në fundin e verës së vitit 1935 kur qeveria shqiptare deklaroi zyrtarisht se do ta zbatonte këtë vendim.

Propozimi i qeverisë shqiptare për arritjen e një marrëveshjeje me palën greke për çështjen e shkollave minoritare pas vendimit të Hagës

Në momentet e para pas vendimit të Hagës, qeveria shqiptare nuk e kishte përcaktuar qëndrimin që do të mbante ndaj shkollave greke. Një nga synimet ishte shfrytëzimi i këtij vendimi në bazë të parimit të reciprocitetit për njohjen e të drejtave të shqiptarëve të Çamërisë. Ministria e Jashtme udhëzoi legatën në Athinë që, në bisedimet me palën greke, duhej të përfitonte nga ankesa e popullsisë çame në Gjenevë lidhur me mohimin e të drejtave nga qeveria greke dhe nga kërkesa që ajo kishte bërë për të çelur shkolla shqipe. Përfaqësia shqiptare duhej të përpiqej “të

krijonte një farë lidhje midis këtyre dy çështjeve shkollore, pa theksuar kurrë mbi qëndrimin e qeverisë shqiptare rreth shkollave greke"¹.

Në këtë kohë në Gjenevë u emërua si delegat i Greqisë, Rosetti - ish drejtor politik i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Greqisë, i cili kishte demonstruar më parë tendenca për kompromis. Ministria e Jashtme e Shqipërisë (MJSH) e udhëzoi përfaqësuesin e saj në Gjenevë të kontaktonte me të "në mënyrë akademike" dhe "t'i tregonte nevojën e domosdoshme për një marrëveshje të drejtpërdrejtë midis dy shteteve fqinj"². Rosetit do t'i vihej në dukje se, "qëllimi nuk ishte arritja e konfirmimit të vlerës juridike të Deklaratës së vitit 1921 por vënia në zbatim e saj me një shpirt dashamirësie, gjë që sigurohej vetëm me një *bonne compréhension reciproque*"³.

Përfaqësuesi shqiptar do të propozonte një marrëveshje me këtë përmbajtje:

1. Pleqësitë e katundeve grekofone do të kishin të drejtë të shënonin mësuesit drejtpërdrejt, listën e tyre do t'ia dorëzonin inspektorit të Arsimit në Gjirokastër, i cili do t'ia paraqiste këtë listë Ministrisë së Arsimit. Kështu, emërimi i tyre merrte fund përfundimisht. E drejta e caktimit të mësuesve nga pleqësitë do të ishte e përhershme. Në çdo rast kur do të krijohet një vend vakant, do të ndiqej e njëjta procedurë për plotësimin e tij.

2. Ministria e Arsimit do të paguante drejtpërdrejtë këto mësues. Pagesa nga ana e minoritetit grek ishte e papranueshme sepse tashmë dihej që fondet vinin nga Greqia. Shteti shqiptar kishte të drejtë t'u kërkonte katundeve vërtetimin se nga vinin këto të holla.

3. Qeveria shqiptare ishte e gatshme të çelte 50 shkolla për popullsinë grekofone me mësues të emëruar sikurse u tha më lart.

4. Pleqësia e katundeve do të kishte të drejtë të zgjidhte 5-7 nxënës nga klasat e fundit që kishin marrë notat më të mira, të cilët Ministria e Arsimit do t'i dërgonte me fondet e saj në shkollat e Greqisë për t'u bërë mësues. Pleqësitë e katundeve do t'i caktonin mësuesit në të ardhmen midis këtyre bursistëve të diplomuar në shkollat greke⁴.

¹ Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme (më tej: AMPJ), viti (më tej: V.) 1935, dosja (më tej: D.) 297, fl. 269. Ministri i Jashtëm Xh. Vila drejtuar legatës në Athinë, 10 prill 1935.

² Po aty, fl. 276-277. MPJ drejtuar Lec Kurtit, 17 prill 1935.

³ Po aty.

⁴ Po aty.

Përfaqësuesi shqiptar u udhëzua që të bindte Rosettin se çështjet për të cilat kishte këmbëngulur qeveria greke, si e drejta e popullsisë greke për të caktuar mësuesit si dhe dërgimi i nxënësve grekofonë për studime në Greqi si bursistë, sigurohej plotësisht me propozimet e lartpërmendura.

Qeveria shqiptare angazhohej që, në bazë të kësaj marrëveshjeje, të çelte shkolla greke. Kështu ajo nuk i largohej frymës së Deklaratës së vitit 1921. Por, nga ana tjetër, ajo këmbëngulte që edhe qeveria greke të aplikonte menjëherë traktatin e minoriteteve në favor të popullsisë çame me këto kushte:

"a. Në katundet shqiptare të Çamërisë, ku ekzistonin shkolla greke, do të çelleshin kurse në gjuhën shqipe me mësues që kishin mbaruar mësimet në Shqipëri por që ishin nënshtritur grekë;

b. Në ato katunde shqiptare ku nuk kishte shkolla greke, qeveria greke duhej të zotohej që do të çelte shkolla shqipe;

c. Qeveria greke, çdo vit me fondet e saj, do të dërgonte në Shqipëri 7 djem të vlefshëm, si bursistë, për të frekuentuar shkollat shqipe. Këto bursistë do të ishin të destinuar të bëheshin mësues në shkollat e Çamërisë⁵.

Propozimet e qeverisë shqiptare ishin serioze dhe ndihmonin për të zgjidhur mosmarrëveshjet lidhur me trajtimin e pakicave si dhe për krijimin e një klime miqësore midis dy vendeve. Me këto propozime pala shqiptare bënte lëshime të rëndësishme pasi të drejtat e shkollimit që ajo propozonte për minoritetin shqiptar në Greqi, ishin shumë më të kufizuara se ato që ajo i njihte minoritetit grek. Por, megjithëkëtë qeveria greke nuk e pëlqente një marrëveshje të tillë e cila, edhe pse kishte kufizimet e lartpërmendura për pakicën shqiptare, ishte hartuar mbi bazën e parimit të reciprocitetit.

Pak kohë para se të shkonte në Gjenevë, Rosetti kishte marrë një qëndrim më mospajtues. Ai i kishte deklaruar sekretarit të legatës shqiptare në Athinë, se qeveria greke nuk dëshironte, në asnjë mënyrë, që as forma, dhe as kuptimi i Deklaratës së vitit 1921 të modifikoheshin nga ana e qeverisë shqiptare. Kjo deklaratë e Rosettit ishte në kundërshtim me deklaratën që kishte bërë në Parlamentin Grek, ministri i Jashtëm i Greqisë, Maximos, në fillim të konfliktit, i cili kishte thënë se "qeveria

⁵ *Po aty.*

greke do të jetë e lumtur të shohë adoptimin e një formule transactionnelle (të ndërmjetme)".

Kjo deklaratë e Maximosit do të përdorej si argument në bisedimet me Rosettin për të mbështetur pikëpamjen shqiptare. Gjithashtu, Lec Kurti udhëzohej që të paraqiste si argument edhe faktin se ministri rumun në Shqipëri kishte pranuar pikëpamjen e qeverisë shqiptare, që paria e komunitetit vllëh të shënonte mësuesit, të cilët Ministria e Arsimit do t'i emëronte definitivisht. Këto mësues, që deri në atë kohë ishin paguar nga ana e komunitetit vllëh, tashmë do të paguheshin nga Ministria e Arsimit. Gjithashtu, për këtë qëllim, Rosettit do t'i përmendeshin edhe konsideratat që kishte shfaqur legata shqiptare e Londrës lidhur me vendimin e Gjykatës së Hagës⁶.

Përpjekjet diplomatike të qeverisë shqiptare për të zbutur efektet e vendimit të Hagës

Qeveria shqiptare u përpoq t'i amortizonte pasojat që vinin nga vendimi i Gjyqit të Hagës. Ajo kishte shpresa se argumentet e saj dhe ato që kishte dhënë pakica e gjykatës ishin substancialisht të drejta dhe Këshilli i Lidhjes së Kombeve do t'i merrte parasysh ato. Pikërisht, ky qëndrim vihej re edhe në udhëzimet që ajo i dha disa ditë më vonë përfaqësuesit të saj në Gjenevë, Lec Kurtit⁷. Ajo nënvizonte faktin se, ndër anëtarët e gjykatës që kishin mbështetur tezën shqiptare, kishte qenë edhe kryetari i saj, anglezi Cecil Hurst, i cili "gëzonte një famë të përbotshme" në të drejtën ndërkombëtare. Ministria e Jashtme ishte e bindur se mendimi i tij do të kishte një influencë në Këshillin e Lidhjes së Kombeve sepse ai, së bashku me dy anëtarët e tjerë të pakicës, ishin shprehur me kompetencë të thellë juridike, duke pasur për objekt thelbin e çështjes që përmbledhej në nenin 5 të Deklaratës Shqiptare të vitit 1921. Ndërsa shumica kishte marrë parasysh edhe konsiderata të tjera, duke kapërcyer kështu atributet e veta.

Ministri i Jashtëm e udhëzonte Lec Kurtin që, në diskutimet që do të kishte me funksionarët e lartë të Sekretarisë së Përgjithshme të Lidhjes së Kombeve, si me anëtarët e Komitetit të Treve që ishte marrë me çështjen e shkollave greke, ashtu dhe me anëtarët që formonin Këshillin e Lidhjes

⁶ *Po aty*.

⁷ *Po aty*, fl. 278-279. Udhëzime të MPJ drejtuar Lec Kurtit, 16 prill 1935.

së Kombeve, t'u transmetonte atyre këto mesazhe: pakënaqësinë e qeverisë shqiptare për vendimin e Gjykatës së Hagës; të përpiquej të evidentonte opinionin e pakicës, duke nënvizuar rëndësinë e kryetarit të Gjykatës, Cecil Hurst; t'u thuhej se vendimi i gjykatës ishte një "*avis consultatif*" e jo një vendim i prerë dhe Këshilli i LK, që ishte një organ politik, nuk duhej ta merrte parasysh këtë vendim në formën e një vendimi gjyqësor të prerë, zbatimi i të cilit "do të krijonte një situatë jo të kënaqshme në Shqipëri dhe qeveria shqiptare do të ndodhej në një gjendje tepër të vështirë përballë indinjatës së opinionit publik, ndërsa qëllimi i Lidhjes së Kombeve ishte që sugjerimet dhe këshillimet e saj të aplikoheshin në një atmosferë qetësie".

Ministri i Jashtëm shqiptar kishte diskutuar në këtë frymë edhe me ministrin e Anglisë në Shqipëri, i cili i kishte premtuar se do të bënte çka ishte e mundur pranë qeverisë së tij me qëllim që Këshilli i LK të merrte një vendim në formë rekomandimi për qeverinë shqiptare, pa marrë parasysh mendimet e Gjykatës së Hagës⁸.

Ministri i Jashtëm e udhëzonte përfaqësuesin shqiptar të përpiquej që Këshilli i LK, në bazë të paragrafit të fundit të Art. 5, t'i drejtonte qeverisë shqiptare një rekomandim me karakter të përgjithshëm, në kuptimin që qeveria shqiptare t'i jepte një zgjidhje praktike çështjes së shkollave greke dhe në përputhje me frymën e Deklaratës së vitit 1921.

Nëse këshilli do të vepronte kështu, ai mendonte se, me siguri, qeveria greke do të hynte në bisedime me qeverinë shqiptare për të siguruar një "argument mesatar" (zgjidhje të mesme - B.M.). Ai parashikonte që, në çdo rast, për të ruajtur prestigjin e shtetit shqiptar, në marrëveshjen eventuale greko-shqiptare, do t'i kërkohej qeverisë greke çelja e shkollave shqipe në Çamëri. Prandaj, ai i kërkonte Lec Kurtit të përpiquej që këto dy çështje të trajtoheshin njëkohësisht⁹.

Me porosinë e Mbretit Zog, ministri i Jashtëm shqiptar zhvilloi takime me ministrat e Turqisë, Jugosllavisë, Rumanisë, Çekosllovakisë dhe Anglisë. Ai u kërkoi atyre që të përkrahnin pozicionin e Shqipërisë në Këshillin e LK, kur do të diskutohej çështja e shkollave të minoriteteve¹⁰. Ai u tha atyre se, meqë mendimi i Gjykatës së Hagës ishte ndarë në shumicë dhe pakicë, shtetëzimi i shkollave nga qeveria shqiptare

⁸ *Po aty.*

⁹ *Po aty.*

¹⁰ *Po aty*, fl. 181. Shënime të ministrit të Jashtëm dërguar A. Zogut, 24 prill 1935.

nuk mund të cilësohej se ishte në kundërshtim me frymën e Deklaratës së vitit 1921. Kështu, këshilli duhej të merrte parasysh edhe mendimin e pakicës së Gjykatës së Hagës dhe të merrte një vendim me karakter të përgjithshëm, “në formën e një formule transactionelle”, në mënyrë që qeveria shqiptare të lihej e lirë për të aplikuar dispozitat e Deklaratës së vitit 1921, pa cenuar parimin e shtetëzimit. Gjithashtu, meqë pakica shqiptare e Çamërisë i kishte dërguar një peticion Lidhjes së Kombeve për të “*solicituar*” çeljen e shkollave shqipe, Këshilli i LK duhej njëkohësisht t’i bënte rekomandime edhe qeverisë greke. Në rast të kundërt, nëse këshilli do të komunikonte vendimin e Gjykatës së Hagës në formën e një verdikti, administrata shqiptare do të ndodhej në vështirësi të mëdha për zbatimin e këtij vendimi.

Ministri i Turqisë në Tiranë premtoi pa rezerva se do t’i telegrafonte menjëherë ministrit të Jashtëm, Tefik Ruzhdi Arasit. Përfaqësuesit e vendeve të tjera premtuan të jepnin ndihmën e tyre por secili prej tyre kërkoi në shkëmbim diçka nga qeveria shqiptare. Ministri jugosllav i çoi një telegram ministrit të Jashtëm Jevtiç por shfaqti dëshirën që të çelej shkolla serbe në Vrakë. Edhe ministri rumun premtoi se do t’i telegrafonte Tituleskut që të përdorte influencën e tij në Lidhjen e Kombeve për të arritur në adoptimin e një formule të kënaqshme dhe për mbrojtjen e prestigjit të qeverisë shqiptare. Por, edhe ky shfaqti pakënaqësinë e qeverisë rumune se dy shkollat rumune në prefekturën e Korçës nuk ishin çelur plotësisht sipas premtimeve të Mbretit Zog. Sipas informacioneve që kishte dhënë Ministria e Arsimit, në këto dy shkolla gjuha rumune mësohej disa orë, si gjuhë ndërsa lëndët e tjera zhvilloheshin në gjuhën shqipe. Gjithashtu, nxënësit arumunë zhvillonin mësimet së bashku me nxënësit shqiptarë¹¹. Përfaqësuesi çekoslovak premtoi se do t’i dërgonte një letër të gjatë Beneshit rreth pikëpamjes së qeverisë shqiptare. Ai tha se Beneshi e njihte këtë problem dhe kërkesa shqiptare do të gjente një kuptim dashamirës. Por, edhe ky u ankua për pengesat që u kishte vënë qeveria shqiptare eksporteve çekosllovake dhe për blerjen e duhanit në Shqipëri¹².

Nga burimet italiane rezulton se përpjekjet shqiptare nuk kaluan pa efekt. Ministria e Jashtme në Romë njoftonte legatën e saj në Tiranë se, sipas informacioneve sekrete por të besueshme të ministrit italian në

¹¹ *Po aty.*

¹² *Po aty.*

Beograd, rezultonte se në takimin e fundit të Paktit Ballkanik ministri i Jashtëm grek, pas presionit që i ishte bërë nga ministri i Jashtëm jugosllav dhe ai turk, kishte pranuar të rimerrte kontakte të drejtpërdrejta me qeverinë shqiptare për zgjidhjen e çështjes së shkollave minoritare por me kusht që qeveria shqiptare të detyrohej të zgjidhte çështjen e bursave të grekofonëve të regjistruar në këto shkolla. Ministri jugosllav i kishte thënë ministrit shqiptar në Beograd se dyshonte në sinqeritetin e grekëve por gjithsesi duhej provuar që të vijonin diskutimet me ministrin e Greqisë në Tiranë.¹³

Më datë 1 gusht, Reuf Fico i tha ministrit italian në Beograd se ministri i Jashtëm jugosllav dhe ai turk kishin kundërshtuar pretendimet greke në Gjenevë për çështjen e shkollave gjë që e kishte irrituar shumë delegacionin grek. Fico i shprehu mirënjohjen ministrit të Jashtëm turk, Tefik Arasit dhe, me këtë rast, u shua edhe një keqkuptim që ishte krijuar dy muaj më parë pasi shtypi grek kishte spekuluar se në mbledhjen e Këshillit të LK, Arasi kishte përkrahur pikëpamjen greke.¹⁴

Përfaqësuesi i Shqipërisë në Gjenevë, Lec Kurti e trajtoi këtë problem edhe me zëvendëssekretarin e Përgjithshëm të LK, de Ascaratte, i cili u përgjigj se ishte e pamundur që Këshilli i LK të mos mbështetej në mendimin e shumicës së Gjykatës së Hagës, siç kishte vepruar gjithmonë. Ai shtoi se “Çështja e pakicës në Shqipëri nuk mund “të abinohet” (të lidhet) me çështjen e pakicave në Greqi, pasi kjo e fundit ishte gjithnjë në dorë të Komitetit të Treve, prandaj Këshilli, duke mos qenë i nxitur për t’u marrë me këtë çështje, nuk mund ta trajtonte atë në këtë kohë. Kështu që, këshilli nuk mund t’i bënte rekomandimet njëkohësisht Shqipërisë dhe Greqisë, sepse Greqia ende nuk ishte thirrur përpara tij për t’u mbrojtur dhe justifikuar”¹⁵. Lec Kurti i shkruante Tiranës se një veprim i tillë mund të ishte bërë nëse pala shqiptare do t’i kishte paraqitur një peticion Sekretariatit të LK kur Komiteti i të Treve merrej me çështjen e pakicave shqiptare në Paris, por tashmë ky shans ishte humbur. Ai

¹³ *Archivio dell Ministero degli Affari Esteri*, Roma (më tej: *AMAE*), Serie: Affari Politici (1931-1945), Albania, Busta 51, fasc. Rapporti Greco-Albanesi (posiz.1-12). MPJ në Romë për legatën italiane në Tiranë, 28 maj 1935.

¹⁴ *Po aty*, Busta 49, fasc. Minoranze greche (posiz.1-2). Legata italiane në Beograd për MPJ në Romë, 11 qershor 1935.

¹⁵ *AMPJ*, V. 1935, D. 297, fl. 273-275. Lec Kurti për MPJ, Gjenevë, 26 prill 1935.

shtonte se, atëherë, i kishte kërkuar Ministrisë së Jashtme që të ndërmerrej ky veprim por sugjerimi i tij nuk ishte marrë parasysh¹⁶.

Lec Kurti, gjithashtu, i bëri të ditur zyrtarit të lartë të Lidhjes së Kombeve se pakicat në Shqipëri ishin aq të varfra sa që kurrësi nuk mund të mbanin shkolla me mjetet e tyre. Prandaj, qeveria shqiptare, kishte të drejtë që, në të ardhmen, t'ua mbyllte të gjitha shkollat, pasi ato mbaheshin me financime të huaja. Gjithashtu, ajo mund të pezullonte shumicën e mësuesve pasi ata, jo vetëm që nuk kishin mbaruar një shkollë normale, por nuk kishin kryer as shkollën e mesme. Këshilli i LK nuk mund t'ia mohonte këto të drejta qeverisë shqiptare. Ai deklaroi se qëllimi i qeverisë shqiptare ishte që të ndiqte një politikë sa më liberale ndaj pakicave dhe të mos i shkaktonte shqetësime Lidhjes së Kombeve për të tilla çështje. Mirëpo kjo fatkeqësisht do të mbetej thjesht një dëshirë platonike, pasi opinioni shqiptar, në njërën anë, konstatonte sjelljen liberale të qeverisë shqiptare ndaj pakicave dhe, në anën tjetër, po denonconte dhe ishte i frustruar nga trajtimi johuman i pakicave shqiptare në Greqi e në Jugosllavi.

Lec Kurti i kërkonte autorizim Ministrisë së Jashtme që t'u paraqiste gojarisht zyrtarëve të Lidhjes së Kombeve këto propozime: 1) mbajtja e shkollave të pakicave me fonde të qeverisë në formë subvencioni; 2) mësuesit të caktoheshin prej pakicave e të miratoheshin prej qeverisë shqiptare. Ai mendonte se ky mund të ishte një kompromis me reporterin e Lidhjes së Kombeve, në mënyrë që një deklaratë e tillë të pranohej prej Këshillit, pa qenë nevoja që ky të bënte rekomandime. Ai sugjeronte se, për këtë qëllim, duheshin kontaktuar edhe përfaqësuesit e Francës, Anglisë, Italisë dhe Çekosllovakisë në Tiranë, për të ndikuar tek qeveritë e tyre që ato të mbështesnin këtë kompromis.

Por, përgjigjja e ministrit britanik në Tiranë ishte dekurajuese. Ai informoi ministrin e Jashtëm shqiptar, Xhaferr Vila se qeveria britanike nuk mund të ndërhynte pranë qeverisë greke për arritjen e një kompromisi pasi, duke ndërhyrë, do t'i njihte njëfarë të drejte Greqisë në punët e brendshme të Shqipërisë, sepse si në Gjenevë ashtu edhe në Hagë, dy personalitete të rëndësishëm britanikë kishin përkrahur pikëpamjen shqiptare. Kështu, qeveria britanike nuk mund t'i sugjeronte Athinës një marrëveshje, e cila ishte në kundërshtim me pikëpamjet e shprehura nga këta dy personalitete britanike. Ministri britanik theksoi se

¹⁶ *Po aty.*

qeveria e tij vazhdonte të kishte simpati për Shqipërinë, “megjithëse në çështjen e shkollave, qeveria shqiptare nuk kishte vepruar me aftësi”. Qeveria britanike e këshillonte qeverinë shqiptare që përfaqësuesi shqiptar në Gjenevë të hynte në kontakt me reporterin e çështjes së shkollave minoritare, me qëllim që, në raportin që do t’i paraqitej Këshillit të LK, të sugjerohej një “*modus vivendi*”, natyrisht duke marrë si bazë mendimin e shumicës së Gjykatës së Hagës. Gjatë këtyre bisedimeve, në rast se do të ishte e nevojshme, edhe përfaqësuesi britanik do të përdorte influencën e tij që të arrihej një marrëveshje e pëlqyeshme¹⁷.

Megjithëkëtë, disa muaj më vonë, legata italiane në Tiranë pohonte se, nga burime të besueshme, kishte mësuar se qeveria britanike kishte ndërhyrë pranë asaj greke që çështjen e shkollave minoritare ta zgjidhte direkt me qeverinë shqiptare por Athina nuk e kishte pranuar këtë sugjerim. Indelli pohonte gjithashtu se këto lajme kishin shqetësuar katolikët të cilët e shikonin këtë ndërmjetësim të britanikëve si një përpjekje për të ndarë çështjen e shkollave greke nga ato katolike e cila shkonte në dëm të tyre.¹⁸ Në fund të korrikut, italianët bënë përsëri sondazhe në Athinë nëse britanikët kishin ndërhyrë pranë qeverisë greke që ajo të pranonte një marrëveshje kompromisi me Shqipërinë. Drejtori i Përgjithshëm i Çështjeve Politike në Ministrinë e Jashtme greke, Pipinelis, i deklaroi ministrit italian se qeveria britanike nuk kishte bërë asnjë hap për të shtyrë qeverinë e tij drejt arritjes së një marrëveshjeje të tillë dhe konfirmoi edhe një herë se qeveria greke nuk do të pranonte asnjë sugjerim për tërheqjen e çështjes nga Gjeneva.¹⁹

Në përpjekje për të mbrojtur imazhin dhe drejtësinë e politikës së shtetit shqiptar, legata shqiptare në Londër siguroi botimin e një artikulli të favorshëm për qëndrimin e qeverisë shqiptare në revistën prestigjioze “Near East”. Artikulli bënte edhe ndonjë kritikë ndaj qeverisë shqiptare por toni i përgjithshëm i tij ishte në favor të saj. Në të thuhej se, shtetëzimi i shkollave nuk kishte qenë një veprim arbitrar dhe nuk drejtohej kundër pakicave. Ai përmendte kërkesat e parisë së Çamërisë në

¹⁷ *Po aty*, V. 1935, D. 94. Ministri i Jashtëm Xhaferr Vila drejtuar A. Zogut, 30 prill 1935.

¹⁸ *AMAE*, Serie: Affari Politici (1931-1945), Albania, Busta 49, (posiz.1-2). Legata italiane në Tiranë për MPJ, Romë, 10 korrik 1935.

¹⁹ *Po aty*. MPJ në Romë për legatat italiane në Tiranë e Londër dhe për delegacionin italian në Gjenevë, 9 gusht 1935.

Lidhjen e Kombeve për çeljen e shkollave shqipe dhe sugjeronte një zgjidhje të urtë, konkretisht një vendim nga Këshilli i Lidhjes së Kombeve për negociata miqësore midis qeverisë greke e qeverisë shqiptare²⁰. Legata e Londrës konstatonte se shtypi britanik kishte shkruar pak për këtë problem por, ato pak materiale që ishin botuar, kishin mbështetur qëndrimin e qeverisë shqiptare dhe nuk ishte botuar ndonjë artikull në favor të pikëpamjes greke. Ndryshe kishte ndodhur me shtypin francez, i cili kishte mbështetur qëndrimin e palës greke.

Edhe ministri Rauf Fico njoftonte nga Beogradi se ishte informuar nga zëvendësministri i Jashtëm jugosllav Puriç që qeveria greke nuk kishte pranuar të bënte ndonjë ndryshim në qëndrimin e saj për çështjen e shkollave²¹.

Ministri i Shqipërisë në Paris, Ekrem Libohova u takua me përfaqësuesin e Spanjës në Lidhjen e Kombeve, Madariaga, i cili ishte një personalitet me influencë të madhe në Këshillin e Lidhjes. Libohova u përpoq ta bindte atë për nevojën e domosdoshme që kishte Shqipëria të unifikohte ndërgjegjen kombëtare të rinisë, duke laicizuar dhe shtetëzuar shkollat. Ministri shqiptar këmbënguli, duke nënvizuar se Shqipëria, qysh prej krijimit të saj si shtet i lirë, asnjëherë nuk kishte shtypur ndonjë prej pakicave që ndodhen në tokën e saj. Si provë, për këtë, ai përmendi Deklaratën e vitit 1921 e cila ishte bërë në një kohë kur Shqipëria nuk kishte qenë e detyruar të merrte angazhime ndërkombëtare ndaj pakicave, sidomos për arsyen se asnjëri prej shteteve fqinjë, dhe në radhë të parë Greqia, nuk mori as më të voglin angazhim kundrejt pakicës shqiptare në tokën e saj. Më tej, Libohova i shpjegoi përfaqësuesit spanjoll se reforma e aplikuar ruante vazhdimësinë e shkollave si në të kaluarën, por me të vetmin ndryshim se këto vareshin nga shteti shqiptar dhe kjo bëhej, jo për të shtypur dhe denacionalizuar pakicat, por vetëm e vetëm për të konsoliduar shtetin dhe për të evituar propagandat e huaja. Mirëpo, për habinë e Libohovës, Madariaga e injoroi këtë argumentim. Ai besonte se qeveria shqiptare kishte suprimuar shkollat greke, duke i zëvendësuar këto me shkolla tërësisht shqipe. Libohova i kërkoi atij të influenconte që Këshilli i LK të mos fajësonte Shqipërinë dhe të mos kërkonte abrogimin e programit të qeverisë shqiptare për pakicat, por të mjaftohej me

²⁰ *AMPJ*, V. 1935, D. 297, fl. 289. Legata shqiptare, Londër, drejtuar MPJ, 4 maj 1935.

²¹ *Po aty*, fl. 295. Rauf Fico drejtuar MPJ, Beograd, 8 maj 1935.

rekomandime të lehta, që mund të adaptoheshin në dispozitat e reja të Statutit Themeltar, të cilat qeveria shqiptare do t'i respektonte plotësisht.

Më tej, Libohova i tha bashkëbiseduesit spanjoll se, nëse Shqipëria do të detyrohej të abrogonte masat që kishte marrë në fushën e arsimit, natyrisht duhej të hiqte dorë nga i gjithë ideali i saj, i cili ishte unifikimi i ndërgjegjes kombëtare dhe suprimimi i grindjeve dhe i përçarjeve, që ndërhyrja e klerit të besimeve të ndryshme kishte krijuar prej shumë kohësh midis popullit shqiptar²².

Por, qëndrimi negativ i Madariagës duket se nuk ndryshoi. Madje, pas disa ditësh ai shfaqti zemërimin e tij për deklaratën e qeverisë shqiptare, duke e quajtur atë të pasaktë²³.

Kuptohet lehtë që edhe qeveria greke nuk ndenji duarkryq në këtë betejë diplomatike me Tiranën. Madje, ajo u përpoq që të bënte kauzë të përbashkët edhe me Romën, me të cilën kishte qenë vazhdimisht në kundërshti të thella për problemet shqiptare. Në janar të vitit 1935, Metaxas diskutoi me palën italiane çështjen e shkollave. Ai shprehu shpresën se Italia do ta mbështeste Greqinë, duke pasur parasysh se identiteti i interesave të dy vendeve lidhur me çështjen e shkollave, ishte i njëjtë. Përfaqësuesi italian Suvich iu përgjigj se Italia e shihte me kënaqësi sheshimin e kësaj çështjeje midis Greqisë dhe Shqipërisë ndërsa për çështjen e shkollave italiane dhe katolike, Roma ishte duke diskutuar me Tiranën për zgjidhjen e saj. Suvich e siguroi Metaxas se ai duhej të ishte i qetë pasi qeveria e tij do ta trajtonte me gjithë objektivitetin e duhur këtë çështje, duke pasur parasysh edhe raportet e mira midis dy vendeve.²⁴ Madje, edhe disa muaj më vonë, kur dukej qartë se qeveria shqiptare do ta zbatonte vendimin e Gjykatës Ndërkombëtare, grekët vijonin të kërkonin bashkëpunim me Romën për çështjen e shkollave. Në fillim të shtatorit, ministri grek në Romë u përpoq ta bindte Farnezinën që delegati italian në Gjenevë të përkrahte pikëpamjen greke për çështjen e shkollave në sesionin e ardhshëm të Këshillit të LK. Ndërsa Roma mbajti një qëndrim të rezervuar ndaj kësaj kërkesë. Zyra për Shqipërinë udhëzonte delegacionin italian në Gjenevë dhe legatën në Tiranë se ishte

²² *Po aty*, fl. 285. Ministri i Shqipërisë në Paris, Ekrem Libohova, drejtuar MPJ, 8 maj 1935.

²³ *Po aty*, fl. 293. Lec Kurti drejtuar MPJ, Gjenevë, 24 maj 1935.

²⁴ *AMAE*, Serie: Affari Politici (1931-1945), Albania, Busta 49, (posiz.1-2). Raport i Suvich lidhur me bisedën me Metaxas për çështjen e shkollave në Shqipëri, 10 janar 1935.

më oportune që ndërhyrja italiane të bëhej në terma të përgjithshme dhe në një mënyrë të tillë që të evitonte veçanërisht paragjykimin e zgjidhjes së çështjes të shkollave katolike.²⁵

Dilemat e qeverisë shqiptare dhe pakicës greke pas vendimit të Gjykatës së Hagës

Pas vendimit konsultativ të Gjykatës së Hagës çështja e shkollave grekophone u diskutua nga Këshilli i LK më 20 maj. Këshilli i LK pranoi raportet e dy delegatëve të shteteve të interesuara. Më 23 maj, këshilli nuk dha një vendim përfundimtar por vendosi që çështja të shtyhej për në sesionin e shtatorit²⁶. Kjo shtyrje krijoi pakënaqësi në popullsinë minoritare, e cila ishte e shqetësuar se kështu fëmijët do të humbnin edhe një vit tjetër shkollor. Po thelloheshin grindjet midis ekstremistëve dhe të moderuarve në radhët e minoritetit.

Krahu i moderuar mendonte se, edhe sikur Këshilli i LK të merrte një vendim të favorshëm, aplikimi i tij do të ishte në kundërshtim me interesat vitale të vetë minoritetit dhe do të viheshin në rrezik të drejtat që ai gëzonte sepse shqiptarët ishin shumë kryelartë dhe ata do të aplikonin politika shumë të rënda dhe të padurueshme ndaj minoritetit, si p.sh. instalimi i emigrantëve shqiptarë në zonën e minoritetit etj. Ata pohonin se, edhe sikur Lidhja e Kombeve të vendoste që mësuesit të paguheshin nga katundet, meqë kjo shkelte dispozitat konstitucionale të shtetit, minoritarët nuk duhej ta përdornin këtë të drejtë. Ndërsa, pjesa tjetër ekstremiste, që përbëhej nga mësuesit dhe propagandistët e konsullatës greke, e këshillonin popullsinë grekophone të bënte durim. Ata propagandonin se, para se të merrej vendimi nga Këshilli i Lidhjes së Kombeve, të dy qeveritë do t'i jepnin fund kësaj çështjeje në mënyrë miqësore dhe konsullata greke nuk do të kursehej që të kërkonte një zgjidhje të pëlqyeshme para se të fillonte viti i ri shkollor²⁷.

Gjatë muajit qershor autoriteteve shqiptare po u vinin informacione se komisioni grekophon i grevës shkollore kishte marrë vendim për çeljen

²⁵ *Po aty*. MPJ në Romë për legatën italiane në Tiranë dhe për delegacionin italian në Gjenevë, 7 shtator 1935.

²⁶ “Shkollat grekophone”, në *Demokratia*, 26 maj 1935.

²⁷ *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: F.) Kryeministria, viti (më tej: V.) 1935, dosja (më tej: D.) IV-391, fl. 163. Prefektura Gjirokastër për MPB, 25 maj 1935.

e shkollave në fillim të shtatorit dhe për okupimin e lokaleve të shkollave shtetërore²⁸. Në disa katunde ish mësuesit privatë po jepnin mësim fshehurazi, duke pranuar në shtëpitë e tyre një sasi nxënësish si vizitorë. Prefektura e Gjirokastrës e kishte konstatuar këtë fenomen por, duke mos dashur që të bënte bujë, e kishte toleruar atë në heshtje²⁹. Prefektura sugjeroi që, si çdo vit, në përfundim të vitit shkollor, çelësat e shkollave t'u dorëzoheshin pleqësive. Prefekti mendonte se popullsia grekofone nuk do t'i merrte me forcë shkollat³⁰.

Gjithashtu, prefektura e Gjirokastrës informoi se qeveria greke kishte vendosur që rrogat e mësuesve privatë të siguroheshin nga të ardhurat e testamenteve që kishin lënë shqiptarët ortodoksë në bankat e Greqisë për ndërtimin e mbajtjen e shkollave të fshatrave dhe krahinave të tyre³¹.

Konsulli grek e falënderoi prefektin e Gjirokastrës për lejimin e shkollave private nga qeveria dhe i deklaroi atij se "Shqipëria, Greqia e Turqia janë tre kombe që mund të kundërbalanconin sllavizmin në Ballkan. Minoritetet greke dhe shqiptare do të ishin kolonat e miqësisë midis dy shteteve"³². Është e tepërt të pohojmë se autoritetet shqiptare e perceptuan këtë pohim si tallje dhe cinizëm pas gjithë asaj që kishte ndodhur. Ata kishin shumë arsye të ndjeheshin të fyer dhe të prekur rëndë në dinjitetin e tyre dhe të qeverisë që ata përfaqësonin.

Në korrik, prefekti i ri i Gjirokastrës i dërgoi qeverisë një raport të hollësishëm në të cilin trajtonte problemin e shkollave³³. Ai mbante qëndrim kritik ndaj vendimit të marrë nga Ministria e Arsimit, menjëherë pas shtetëzimit të shkollave, për të dhënë katër orë mësim të gjuhës greke në javë, të cilat prefektura i quante të pamjaftueshme. Në këtë raport, thuhej se, fillimisht, popullsia grekofone e kishte pritur me gjakftohtësi programin e ri të Ministrisë së Arsimit. Por, më vonë, kur pa se mësuesit që ishin ngarkuar të jepnin mësimin në gjuhën greke nuk ishin të aftë e nuk ishin të diplomuar në shkollat normale të Greqisë dhe, kur u konstatuan veprime të tepruara të disa mësuesve që u përpoqën të

²⁸ *Po aty*, fl. 168. Drejtorja e shkollës Libohovë për Ministrinë e Arsimit.

²⁹ *Po aty*, fl. 170. Prefektura Gjirokastrë për MPB, 14 qershor 1935.

³⁰ *Po aty*, fl. 191. Prefektura Gjirokastrë për MPB, 20 qershor 1935.

³¹ *Po aty*, F. MPB, V. 1935, D. 399/a, fl. 304. Prefektura Gjirokastrë për MPB, 26 qershor 1935.

³² *Po aty*, fl. 308. Prefektura Gjirokastrë për MPB, 26 qershor 1935.

³³ *Po aty*, fl. 211-219. Raport i Prefekturës së Gjirokastrës drejtuar MPB.

ndaloni nxënësit të flisnin greqisht në shkollë si dhe gabime të tjera, u zgjua fanatizma greke.

Ky ishte vështrimi i ri kritik i këtij raporti. Mund të thuhet se kjo ishte analiza më e drejtë për qëndrimet e gabuara që ishin mbajtur ndaj shkollave në zonën e minoritetit, të cilat kishin çuar në intensifikimin e ndërhyrjes së qeverisë greke dhe në radikalizimin e situatës. Në historinë e marrëdhënieve të shtetit shqiptar me minoritetet ky mund të vlerësohet si akti i parë dhe i fundit i qëndrimeve të saj nacionaliste dhe jo tolerante ndaj minoriteteve, i cili ka shpjegimet dhe shkaqet e veta.

Por, së pari, duhet të theksojmë dhe të qartësojmë se edhe ky gabim nuk ka të krahasuar me politikën e ashpra, tepër këmbëngulëse, sistematike, të studiuara dhe mbi të gjitha efektive të shtypjes, asimilimit, e spastrimit etnik që kishin ndjekur dhe vijonin të ndiqnin shtetet fqinjë, në radhë të parë Greqia, e cila reagoi fuqishëm që të zhvleftësonte këtë masë të qeverisë shqiptare. Politika greke ndaj minoritetit shqiptar kishte dimensione krejtësisht të tjera dhe shumë më të rrezikshme dhe cinike. Ajo ishte një politikë e kalkuluar mirë për të dobësuar, thyer dhe pastaj për të realizuar spastrimin etnik dhe asimilimin e shpejtë etnik të pakicës shqiptare, me mjete dhe metoda të paligjshme dhe të dhunshme. Mjafton vetëm të shqyrtojmë natyrën e problematikës që u diskutua në organizmat ndërkombëtarë për të kuptuar dallimin që ekzistonte midis të dy shteteve në qëndrimet ndaj minoriteteve përkatëse.

Masat që mori fillimisht qeveria shqiptare për të pakësuar orët e mësimin në gjuhën greke dhe për disiplinimin e mësimdhënies në këto shkolla u provokuan pikësëpari nga ndërhyrja e qeverisë greke, e cila po e shndërronte mësimdhënien në shkollat minoritare në një fushë të propagandës së saj politike, dhe nga shkelja e vazhdueshme e parashikimeve të Deklaratës së vitit 1921 prej fshatrave minoritare. Këto shkolla kishin neglizhuar dhe po i bënin një rezistencë të fortë mësimin në gjuhën shqipe. Pagesat e mësuesve të këtyre shkollave bëheshin në mënyrë të paligjshme nga konsullatat greke dhe qarqet vorio-epirote, duke sfiduar hapur traktatet e Lidhjes së Kombeve, ligjin dhe autoritetin e shtetit shqiptar.

Veçanërisht, veprimtaria intensive e organizatave vorio-epirote të cilat dukej sheshit se kishin përkrahjen dhe nxitjen e Athinës zyrtare, shkaktoi shqetësime të vazhdueshme dhe tension tek autoritetet lokale e qendrore shqiptare. Ata vazhdimisht ishin të shqetësuar se këto qarqe po e keqpërdornin politikën parimore dhe tolerante të shtetit shqiptar ndaj

minoritetit grek. Ata e kishin konceptuar minoritetin si një pararojë për të ngjallur helenizmin në gjithë Shqipërinë e Jugut, për të paralizuar institucionet kombëtare shqiptare dhe procesin e konsolidimit të shtetit kombëtar shqiptar. Shembujt ishin të shumtë dhe disa prej tyre i kemi paraqitur në botime të mëparshme.

Qeveria shqiptare konstatonte me indinjatë se si politikatat e saj miqësore, korrekte dhe tolerante ndaj minoritetit grek nuk ndikuan aspak në një kthesë pozitive të politikës së qeverisë greke dhe as në zbutjen dhe zbehjen e aktiviteteve të organizatave vorio-epirote të cilat, edhe pse kishin kaluar rreth dy dekada nga krijimi i shtetit shqiptar, po dëshmonin se nuk ishin pajtuar me ekzistencën dhe kufijtë e tij dhe as që do të pajtoheshin me to.

Një ndikim të madh kishte edhe politika e qeverisë greke ndaj minoritetit shqiptar në Greqi. Opinioni publik shqiptar dhe qeveria e tij ishin të acaruar me faktin se qeveria greke i kishte mohuar pakicës shqiptare të gjitha të drejtat e saj. Nga ana tjetër, ajo po ushtronte një presion të fuqishëm dhe të vrazhdë mbi shtetin shqiptar, jo për t'i njohur këto të drejta legjitime pakicës grekofone, pasi këto, ajo i kishte të siguruara, por për të zgjeruar dhe fuqizuar helenizmin në Shqipërinë e Jugut dhe për të penguar rritjen dhe konsolidimin e ndërgjegjes dhe institucioneve kombëtare shqiptare, veçanërisht në këtë rajon.

Me sa duket ndodhi fenomeni i njohur në Ballkan kur nacionalizmat infektonin njëri-tjetrin dhe frymëzonin veprime dhe politika jokorrekte ndaj pakicave, megjithëse nacionalizmi shqiptar nuk mund të vihet kurrësi në një plan me atë grek për këtë çështje. Ky ishte vetëm një moment që nuk mund ta zbehte aspak dhe ta zhvleftësonte politikën e përgjithshme, konstante, korrekte dhe me vullnet të mirë që kishte ndjekur qeveria shqiptare ndaj minoritetit grek dhe pakicave të tjera në përgjithësi.

Mbyllja e shkollave private u bë në të gjithë Shqipërinë dhe ajo mori shkas edhe nga konflikti që po zhvillohej midis qeverisë shqiptare dhe Italisë. Qeveria shqiptare i mbylli shkollat private italiane dhe ato katolike në përpjekje për të goditur ndërhyrjen dhe influencën italiane në Shqipëri. Në këtë kuadër, u mbyllën edhe shkollat private të minoritetit grek të cilat, siç e përmendëm edhe më lart, i kishin shkaktuar shumë shqetësime shtetit shqiptar.

Si shumë shtete të tjera evropiane edhe shteti shqiptar kishte të drejtë ta drejtonte arsimin publik drejt formimit të një brezi me ndërgjegje dhe

ndjenja kombëtare, me besnikërinë dhe dashurinë për atdheun e tij dhe, mbi të gjitha, të eliminonte faktorët historikë të ndarjeve dhe përçarjeve kombëtare që kishin penguar forcimin e unitetit kombëtar shqiptar. Shkollat e huaja kishin qenë njëri prej këtyre faktorëve përçarës. Madje, Shqipëria kishte më shumë arsye se çdo vend tjetër të ishte këmbëngulëse dhe e kujdesshme për eliminimin e këtyre faktorëve, pasi historia e saj e kishte provuar më shumë se kudo rrezikun e tyre.

Por, e gjykuar nga pikëpamja politike dhe taktike, kjo masë ishte e gabuar, pasi një ndërmarrje e tillë kishte fare pak shanse për sukses. Duket se qeveria shqiptare i kishte kalkuluar gabim limitet e saj në këtë drejtim. Ajo hapi njëherazi një konflikt me disa nga fqinjët e saj të fuqishëm dhe me influencë, duke përfshirë këtu, në radhë të parë, Italinë dhe pastaj edhe Greqinë. Kuptohet se, pavarësisht se deri ku ishte e drejta e saj, ajo ishte në një raport krejt të pabarabartë me kundërshtarët e vet për këtë çështje. Ishte ky raport tërësisht i pabarabartë që përcaktoi edhe dështimin e plotë të Tiranës në lidhje me çështjen e shtetëzimit të shkollave private apo mbylljen e tyre.

Vërtet qeverisja e brendshme në Shqipëri, për herë të parë, po ecte në një proces të gjatë dhe pozitiv stabiliteti dhe konsolidimi, por në arenën ndërkombëtare pozitat e saj nuk ishin në këtë proporcion.

Siç do ta parashtrojmë më tej, qeveria shqiptare, jo vetëm u detyrua nga një organizëm ndërkombëtar, siç ishte Lidhja e Kombeve, të tërhiqej nga qëndrimi i saj, por ajo do të bënte lëshime të tjera në çështje që nuk kishin të bënin me minoritetet. Disfata në Gjyqin e Hagës ndikoi në ngadalësimin dhe shmangien nga procesi i konsolidimit dhe afirmimit të disa institucioneve kombëtare. Madje, Tirana u ndje e kërcënuar se, pasi, grekët dhe italianët, me mbështetjen edhe të disa fuqive të tjera, mund të shkonin aq larg sa të kërcënonin me nxitjen e fenomeneve shformuese në shtetin shqiptar.

Ndoshta ky episod i pakëndshëm ishte një nga kalkulimet e pakta të gabuara të Mbretit Zog në politikën e tij të brendshme dhe atë të jashtme.

Administrata shtetërore nuk qe e aftë të ndalonte shkeljet ligjore që kryheshin në shkollat private të minoritetit grek si: pagesat e paligjshme të mësuesve të shkollave private nga jashtë vendit, të cilat ndaloheshin në të gjitha traktatet e minoriteteve; propagandën politike që bënin këta mësues në zbatim të porosive të organizatave vorio-epirote dhe, madje, nuk mundi as që t'i dokumentonte këto shkelje; nuk mundi të impononte dhënien e gjuhës shqipe dhe zbatimin e gjithë standardeve të tjera për

shkollat minoritare që kërkonin traktatet e minoriteteve dhe Deklarata Shqiptare e 2 tetorit 1921; nuk dënoi me korrektesë dhe me kompetencë, në mënyrën dhe masën që e përcaktonte ligji, këto shkelje. Kështu, ajo nuk ndoqi rrugën më të drejtë dhe efektive, e cila nuk mund të atakohej nga asnjë organizëm i huaj. Ajo nuk ndoqi atë rrugë që i shërbente zhvillimit normal të marrëdhënieve me minoritetin, por bëri një hap të gabuar, duke marrë një masë që i krijoi mundësi qeverisë greke ta shtronte çështjen në Lidhjen e Kombeve dhe të siguronte ndërhyrjen e saj për të anuluar masat kushtetuese të qeverisë shqiptare.

Gjithsesi, udhëzimet e prera që dha Ministria e Arsimit kur u bë shtetëzimi i shkollave të minoritetit, që në shkollat shtetërore të gjitha lëndët të zhvilloheshin në gjuhën greke dhe përpjekjet serioze që bëri ajo për rritjen e nivelit të mësimdhënies në këto shkolla, dëshmonin se qeveria shqiptare nuk kishte pasur si qëllim të fillonte një proces asimilimi të minoritetit grek apo të dobësimit të identitetit të tij, por kishte synuar vetëm frenimin e propagandës dhe ndërhyrjes greke në shkollat minoritare dhe përgatitjen e brezit të ri të minoritetit me idenë dhe ndjenjën e të qenit qytetar shqiptar, me të gjitha të drejtat dhe detyrimet ndaj shtetit të cilit i përkiste.

Gjithashtu, raporti i prefektit të ri të Gjirokastrës nënvizonte se shkaktarët kryesorë të lëvizjes për shkollat private minoritare kishin qenë mësuesit privatë, të cilët kishin zhvilluar një propagandë të fuqishme, si dhe konsullatat greke që kishin intensifikuar aktivitetin e tyre³⁴.

Fillimisht kryepërgjithësi e katundeve grekofone nuk kishin guxuar të ankoreshin hapur tek qeveria shqiptare. Vetëm kryeplaku i katundit Dervişan ishte bindur me vështirësi nga sekretari i konsullatës greke, Jorgji Papadhopulli, që t'i dërgonte një telegram Mbretit Zog, në emër të popullit të këtij katundi. Ky telegram ishte ndaluar nga autoritetet lokale dhe kryeplaku u mbajt në vërejtje për 20 ditë në Gjirokastrë prej prefektit të atëhershëm të këtij qyteti. Në raport, ky veprim cilësohej si një gabim shumë i madh, pasi lehtësoi propagandën e konsullatës greke e cila, diku me frikësime, diku me të holla, arriti të organizonte katundet grekofone që t'i drejtoheshin Këshillit të Lidhjes së Kombeve me një ankesë, nënshkrimi i së cilës nga katundet grekofone u organizua nga konsujt grekë dhe më pas iu dorëzua përfaqësuesit të Greqisë në Gjenevë³⁵.

³⁴ *Po aty.*

³⁵ *Po aty.*

Prefektura informonte se, kur kishin filluar lëvizjet vorio-epirote dhe regjistrimi i vullnetarëve në Greqi, konsullatat greke në Shqipëri ishin përpjekur që të krijonin ndonjë incident të përgjakshëm, në mënyrë që të nxisnin bandat vorio-epirote të hynin brenda kufirit shqiptar. Por, kjo ishte evituar nga masat e marra dhe nga qëndrimi i kujdesshëm i prefekturës, e cila nuk kishte lejuar që të ndodhte asnjë lloj incidenti³⁶.

Sipas raportit, tashmë shumica e popullsisë grekofone besonte se, në bazë të vendimit të Gjykatës së Hagës dhe sidomos pas deklaratave të Mehdi Frashërit në Këshillin e LK, qeveria shqiptare do të lejonte mësimin e gjuhës greke me mësues privatë si dhe më parë. Konsullata greke po përpiquej ta përforconte këtë bindje, duke propaganduar se përfaqësuesi i Shqipërisë në Athinë kishte njoftuar zyrtarisht Ministrinë e Jashtme të Greqisë se qeveria shqiptare do të aplikonte me përpikëri vendimin e Hagës, ashtu siç kishte deklaruar edhe Mehdi Frashëri në Këshillin e LK³⁷.

Por, një pjesë tjetër e grekofonëve ende nuk besonte se qeveria shqiptare do të lejonte mësimin e gjuhës greke me mësues privatë, duke ditur se këta mësues paguheshin prej qeverisë greke. Ata e konsideronin si të dëmshme këmbënguljen e mëtejshme për mësues privatë, pasi trembeshin se qeveria shqiptare do të merrte masa të rrepta si instalim emigrantësh në zonën e minoritetit etj. Kështu mendonin edhe një pjesë e parisë së katundeve grekofone, të cilët, kishin parasysh humbjet që kishin pësuar fëmijët nga greva e vitit të kaluar. Ata, pa marrë parasysh se në shtator çështja do të zgjidhej në përputhje me kërkesën e tyre, donin t'i dërgonin fëmijët në shkolla edhe me mësues zyrtarë. Disa po flisnin hapur se, meqë qeveria shqiptare kishte lejuar mësimin e gjuhës greke në shkolla, qëllimi ishte arritur dhe tashmë ata nuk e pëlqenin këmbënguljen për mësues privatë. Kjo pjesë e opinionit minoritar ishte më racionale dhe nuk dëshironte që minoriteti të futej në kurthin e përplasjeve politike midis qeverive greke dhe shqiptare për çështjen e shkollave private. Pra opinioni publik në katundet grekofone ishte i përçarë dhe, po të vazhdonte të zgjatej çështja edhe pak pasi të fillonte viti shkollor, do të vijonte dërgimi i fëmijëve në shkolla³⁸.

³⁶ *Po aty.*

³⁷ *Po aty.*

³⁸ *Po aty.*

Prefekti i ri i Gjirokastrës e kundërshtonte pranimin e mësuesve privatë, sepse kjo ishte në kundërshtim me të drejtat konstitucionale dhe me Kodin Civil, sipas të cilit një nënshtetas shqiptar që merrte rroga nga një shtet i huaj, humbiste nënshtetësinë shqiptare dhe qeveria shqiptare kishte mundësi ta dëbonte atë jashtë shtetit si person i padëshirueshëm.

Sipas prefekturës, pas mësimit të të gjitha lëndëve në gjuhën greke, çështja e shkollave grekofone duhej të konsiderohej e zgjidhur. Madje, Ministria e Arsimit tashmë kishte hequr nga këto shkolla edhe mësimin e gjuhës shqipe, “të cilën nuk kishte katund grekofon që të mos dëshironte të mësohej. Kjo dëshirë e grekofonëve për mësimin e gjuhës shqipe, u ishte parashtruar në çdo rast autoriteteve zyrtare shqiptare, sepse interesat e tyre e kërkonin këtë gjë.” Në fakt ky konstatim i prefekturës ishte një element i ri në qëndrimin e minoritetit i cili deri në këtë kohë, ndonëse nuk e kishte kundërshtuar hapur mësimin e gjuhës shqipe, e kishte neglizhuar ose nuk kishte shfaqur ndonjë dëshirë të qartë për mësimin e saj. Vendimi i Ministrisë së Arsimit për mosdhënien e gjuhës shqipe në shkollat minoritare, edhe pse i përkohshëm dhe i diktuar nga rrethanat e krijuara, ishte një gabim tjetër i saj që dëshmonte për panik dhe mungesë kompetence për ta përballuar situatën e krijuar³⁹.

Prefektura bënte vërejtje se kërkesa për mësuesit privatë kishte karakter dhe motive politike dhe se ajo nuk ishte trajtuar drejt në Lidhjen e Kombeve. Ajo kërkonte prej qeverisë të arrihej një marrëveshje me qeverinë greke, e cila të hiqte dorë nga caktimi i mësuesve privatë. Nëse Ministria e Arsimit nuk kishte gjetur ndonjë mënyrë që çështja të zgjidhej pa prekur interesat e shtetit, prefektura sugjeronte që zgjidhja e saj të zgjatej edhe pak dhe të merreshin disa masa për të përçarë lidhjen e grekofonëve që kishin krijuar konsullatat greke të Gjirokastrës e të Sarandës për bojkotimin e shkollave.

Ajo shpjegonte se popullsia grekofone e atij qarku ndahej në tri kategori: 1) Katundet e Dropullit që vareshin nga komuna e qendrës Gjirokastër dhe nga komuna e Libohovës dhe Jergucatit; 2) Kategorinë e dytë e formonin katundet e komunës së Pogonit; 3) Kategorinë e tretë e formonin disa nga katundet e Delvinës, Konispolit dhe të Sarandës, shumica e banorëve të të cilëve ishin bujq pa tokë dhe punonin në

³⁹ *Po aty.*

çifligjet e pronarëve shqiptarë. Në këtë grup vetëm banorët e pak katundeve nuk ishin bujq, si Dhrovjani, Leshnica e ndonjë tjetër⁴⁰.

Katundet e Dropullit ishin nën influencën e konsullatës greke pasi ishin afër qytetit dhe propaganda greke tek ta zhvillohej me lehtësi, nëpërmjet tregtarëve grekofonë që vepronin në Gjirokastër. Por, ndonëse popullsia grekofone e Dropullit cilësohej si më fanatikja për ndjenjat greke, një pjesë e madhe e saj ishin bujq qiramarrës në pronat e shqiptarëve. Gjithashtu, një luadh i njohur me emrin "Çairi i Madh" ishte tokë shtetërore, gjë që e bënte të mundur instalimin e emigrantëve shqiptarë në këto zona. Prefektura e propozonte këtë veprim, si një mjet presioni për të "tronditur lidhjen e grekofonëve për bojkotimin e shkollave". Në fakt, ky propozim i fundit ra në veshin e legatës greke, e cila ia paraqiti atë me nota dramatike përfaqësisë britanike në Shqipëri. Kjo shkaktoi ndërhyrjen e vendosur të legatës britanike pranë qeverisë shqiptare dhe tek Mbreti Zog.

Në kategorinë e dytë që përbëhej nga banorët e komunës së Pogonit, kishte disa katunde si Hllomo etj., që në këtë moment kishin vendosur t'i dërgonin fëmijët në shkolla në shtator edhe nëse mësuesit nuk do të ishin privatë. Këto katunde gjatë vitit të kaluar, me gjithë propagandën dhe presionet që kishte bërë konsullata greke, kishin dërguar rregullisht fëmijët në shkolla, në një kohë kur në katundet e tjera greva vazhdonte me vendosmëri⁴¹.

Prefektura mendonte se, nëse do të tërhiqej Dr. Kiqati nga Poliçani, i cili ishte njëri ndër krerët më me influencë të asaj krahine, greva do të pushonte në të gjithë katundet e Pogonit. Për këtë qëllim ajo sugjeronte t'u jepej një leje e detyrueshme dhe e gjatë dy pjesëtarëve të fisit Vavako që punonin në Ministrinë e Ekonomisë Kombëtare. Kështu, Dr. Kiqati do të tërhiqej nga greva pasi ai ishte dhëndri i kësaj familjeje. Gjithashtu, Vavakove u duhej lënë të kuptonin se vazhdimi i grevës në katundet e Pogonit do të shkaktonte, jo vetëm pushimin e tyre nga puna por edhe largimin e gjithë nëpunësve grekofonë. Në këtë mënyrë do të përçaheshin grevistët në komunën e Pogonit⁴².

Në këtë kohë minoritarët grekë ishin të punësuar në këto dikastere: 5 në Ministrinë e Drejtësisë (sekretar gjyqi, prokurorë e noterë); 3 në

⁴⁰ *Po aty.*

⁴¹ *Po aty.*

⁴² *Po aty.*

Ministrinë e Financave (sekretarë dhe tagrambledhës); 2 në Ministrinë e Ekonomisë Kombëtare (Drejtori i Bujqësisë dhe Drejtori i Laboratorit); 7 në Ministrinë e Brendshme (mjekë); 1 kapter në Komandën e Mbrojtjes Kombëtare, 1 kryepunëtor në Ministrinë e Punëve Botore dhe 41 mësues në Ministrinë e Arsimit⁴³.

Kategoria e tretë që ishin bujq në çifligjet e pronarëve shqiptarë ishte në një pozitë edhe më të dobët. Po të porositeshin pronarët e çifligjeve që t'u kërkonin bujqve të tyre të mos merrnin pjesë në grevën e shkollave, padyshim, situata në këto fshatra do të ndryshonte. Pronarët e çifligjeve do ta prisnin me gëzim këtë porosi, pasi do të ishte një rast i mirë për ta që, me ndihmën e qeverisë, të dëbonin ata bujq që nuk i donin në çifligjet e tyre.

Këto propozime të prefektit të ri të Gjirokastrës shprehnin tensionin që kishte krijuar vendimi i Gjykatës së Hagës tek autoritetet lokale shqiptare. Në këtë gjendje nuk është e vështirë të kuptohet se disa prej tyre ishin me frymëzim nacionalist dhe e thellonin krizën dhe konfliktin. Për këtë arsye, kjo pjesë e propozimeve nuk u pranua nga qeveria.

Disa nga grekofonët kishin propozuar si zgjidhje kompromisi që shkollat të ishin nën administrimin e mësuesit të shtetit, i cili të jepte mësimet shqip por, njëkohësisht, në këto shkolla të jepte mësim edhe një mësues privat për greqishten. Prefektura mendonte se ky propozim meritonte të shqyrtohej.

Sipas informatave që kishte prefektura, modifikimi i programit të shkollave greke dhe lejimi i mësimit tërësisht në gjuhën greke ishin konsideruar të mjaftueshme prej popullsisë grekofone. Por, çështjen tashmë e kishte marrë në dorë qeveria greke, e cila këmbëngulte që mësuesit të ishin privatë. Kështu, grekofonët nuk guxonin të shfaqnin hapur pëlqimin e tyre për zgjidhjen që i kishte dhënë kësaj çështjeje qeveria shqiptare. Prandaj, prefekti i Gjirokastrës mendonte se koha ishte e favorshme për të bërë një sondazh që të arrihej një marrëveshje miqësore, e cila ta zgjidhte çështjen në mënyrë të pëlqyeshme për qeverinë shqiptare⁴⁴.

Megjithëse politika arsimore e qeverisë ishte goditur rëndë, ajo vijonte të mbante një qëndrim të moderuar. Kështu një shembull i tillë

⁴³ *Po aty*, F. MPB, V. 1935, D. 318. Lista e grekofonëve që ishin nëpunës të shtetit.

⁴⁴ *Po aty*, F. MPB, V. 1935, D. 399/a, fl. 211-219. Raport i prefekturës së Gjirokastrës për MPB.

ishite falja nga Mbreti Zog e Grigor Licit nga Jergucati, që kishte qenë kryetar i lëvizjes së grekofonëve dhe para 2-3 vjetëve ishte dënuar me vdekje nga Gjyqi Politik. Megjithëkëtë, sapo u lirua, ai vazhdoi aktivitetin e tij të mëparshëm⁴⁵.

Gjatë muajit gusht, prefekti i Gjirokastrës, Siri Leskoviku, i kërkoi Ministrisë së Brendshme që në shkollat grekofone të aplikohet programi i vitit të kaluar për mësimin në greqisht me mësues të shtetit të cilët, mundësisht, të ishin grekofonë që të kishin mbaruar normalet greke. Ai propozonte që shkollat të hapeshin shpejt dhe mësuesit të paraqiteshin në detyrë me qëllim që t'u priteshin grekëve shpresat për emërimin e mësuesve privatë⁴⁶.

Në fillim të gushtit përfaqësuesit e disa prej katundeve të Dropullit e diskutuan çështjen e shkollave edhe një herë me konsullin grek të cilit i kujtuan edhe masat që mund të merrte qeveria shqiptare në qoftë se do të këmbëngulej për mësuesit privatë, gjë që do të dëmtonte shumë interesat e katundeve grekofone. Konsulli i këshilloi që ata të lidhnin kontrata me ata mësues që dëshironin, me konditë që mësuesit të mos ishin të huaj por prej atyre që kishte pas emëruar qeveria shqiptare për mësimin e gjuhës greke vitin e kaluar. Qëllimi i këtij propozimi ishte që mësuesit, të cilët do të paguheshin prej shtetit shqiptar, të merrnin edhe një rrogë nga konsullata greke për t'i shërbyer propagandës së saj si dhe më parë⁴⁷.

Në mesin e këtij muaji prefekturës i erdhën informata se konsulli grek kishte udhëzuar çdo katund grekofon të zgjidhte një këshill për hapjen e shkollës, të hapeshin shkollat më 25 gusht dhe pastaj të lajmëroheshin autoritetet shtetërore⁴⁸.

Reagimet e qarqeve greke ndaj situatës së krijuar

Në fillim të vitit 1935 kur çështja e shkollave ishte ende për diskutim në Lidhjen e Kombeve, shtypi grek vijonte të botonte materiale me përmbajtje të theksuar armiqësore kundër Shqipërisë. Në shtyp ishte sulmuar sistematikisht autoqefalia e kishës shqiptare, duke nënvizuar se uniatët po përfitonin nga shkatërrimi i ortodoksisë shqiptare si rezultat i

⁴⁵ *Po aty*, fl. 210. Komanda e Truprojës së Kufirit Tiranë drejtuar Komandës së Mbrojtjes Kombëtare, 22 korrik 1935.

⁴⁶ *Po aty*, fl. 230. Prefekti i Gjirokastrës, Siri Leskoviku drejtuar MPB, 8 gusht 1935.

⁴⁷ *Po aty*, fl. 241. Prefektura e Gjirokastrës për MPB, 10 gusht 1935.

⁴⁸ *Po aty*, fl. 257. Prefektura e Gjirokastrës për MPB, 19 gusht 1935.

veprimeve skandaloze të peshkop Visarionit dhe po bënë proselitizëm. Thuhej se midis tyre ishte edhe ministri Koço Kotta që kishte si synim ta shtynte Shqipërinë ortodokse drejt Papatit. Por, shtypi grek pohonte gjithashtu se Mbreti Zog ishte i painteresuar ndaj kësaj çështjeje dhe se nuk shihte me sy të mirë aktivitetin e uniatëve.⁴⁹ Shtypi grek trajtonte edhe problemin e shkollave, ku spikaste një intervistë e gjatë e ministrit grek në Paris, Politits i cili theksonte se ishte më mirë që të pritej vendimi i Gjykatës Ndërkombëtare për të cilin shpresonte shumë se do të mbështeste pikëpamjen greke. Por, kjo intervistë nuk kishte kaluar pa replika. Kështu G. Melas botoi një artikull në gazetën “Vima”, në të cilin, ripërsëriste argumentet e parashtruara në të shkuarën, duke fajësuar qeverinë greke për paaftësi dhe përsëriste se Greqia kishte humbur një rast që i ishte krijuar asaj si rezultat i ftohjes së marrëdhënieve italo-shqiptare, për ta zgjidhur çështjen drejtpërdrejt me pranimin në heshtje prej Italisë. Më tej, Melas shkruante se, sikur Gjykata Ndërkombëtare ta zgjidhte çështjen në favor të Greqisë, zbatimi i këtij vendimi do të merrte shumë kohë. Ndërkohë, raportet italo-shqiptare do të ishin përmirësuar dhe Shqipëria do të ndihej aq e mbrojtur sa do të mbante një qëndrim i cili do t’i bënte një letër të vdekur rekomandimet e Gjenevës.⁵⁰ Një zhurmë e madhe u bë në shtypin grek gjatë muajve shkurt-mars 1935 për vrasjen e ish oficerit të xhandarmërisë greke Stefan Guveli me origjinë nga Durrësi, për të cilin akuzoheshin forcat shqiptare të kufirit. Në të vërtetë, të gjitha këto ishin spekulime që synonin të nxisnin tensionin midis dy vendeve. Shumë shpejt u vërtetua nga autopsia se viktimja ishte mbytur aksidentalisht në liqenin e Janinës.⁵¹

Por, artikujt me përmbajtje armiqësore në shtypin grek nuk u ndalën as pas vendimit të Gjyqit të Hagës për shkollat minoritare. Madje, vijonin të botoheshin edhe lajme për organizimin e kryengritjes vorio-epirote kundër Shqipërisë. Gazeta athinase “Ipirotikon Mellon” e datës 5 gusht publikonte një korrespondencë nga New Yorku mbi aktivitetin e Shoqërisë Epirote “Pirros” në lidhje me minoritetin “e krishterë” në Shqipërinë e Jugut. Në aktivitetet e saj figuronte edhe emri i ish zyrtarit grek G. Papagiorgiu, një organizator i njohur i bandave gjatë lëvizjes për

⁴⁹ *AMAE*, Serie: Affari Politici (1931-1945), Albania, Busta 51. Rapporti Greco-Albanesi (posiz.1-12). Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 25 shkurt 1935.

⁵⁰ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 25 shkurt 1935.

⁵¹ *Po aty*. Legata italiane në Tiranë për MPJ Romë dhe legatën italiane në Athinë, 18 mars 1935.

autonominë e Vorio-Epirit më 1914, i cili po mblidhte fonde për kryengritjen vorio-epirote.⁵²

Ndonëse i gjithë shtypi joqeveritar ishte i angazhuar në fushatën e dhunshme mediatike kundër Shqipërisë, shtypi proqeveritar dhe veçanërisht gazeta “Kathimerini”, që pasqyronte me besnikëri pikëpamjet e ministrit të Jashtëm grek, kishte shfaqur besimin në propozimin e qeverisë shqiptare për zbatimin e vendimit të Gjykatës Ndërkombëtare para mbledhjes së Këshillit të LK, duke theksuar se kjo çështje duhej diskutuar. Shtypi qeveritar e vlerësonte propozimin që kishte bërë qeveria shqiptare për arritjen e një marrëveshjeje dypalëshe mirëkuptimi si një hap përpara për afrimin e të dy vendeve gjë që kishte shtuar dyshimin e legatës italiane në Athinë se Maximos do të propozonte edhe afrimin e Shqipërisë me Paktin Ballkanik.⁵³

Gjithashtu, aktivistët e lëvizjes vorio-epirote gjatë prillit 1935 ishin ende në ethet e organizimit të një kryengritjeje në Shqipëri. Gjatë lëvizjes së fundit revolucionare (ushtarake) në Greqi kishin zbarkuar në Sajadhë katër topa malorë për postën ushtarake greke në Povla (Çamëri) dhe 70 arka me pushkë. Gjithashtu, ishin bërë fortifikime edhe në kufijtë e Çamërisë.⁵⁴ Ndërsa, kryetari i gjykatës së Selanikut kishte aprovuar statutin e “Shoqërisë së Refugjatëve të Epirit të Veriut”. Kjo shoqëri, që përbëhej në masë nga korçarë, drejtohej nga Papajoanis dhe Fundo. Shoqëri të tilla, të cilat kishin ekzistuar në të kaluarën pothuajse në të gjitha qytetet kryesore greke, ishin shpërndarë gjatë periudhës së sundimit të Pangallosit, tashmë po rikrijoheshin. Krijimi i tyre binte më tepër në sy edhe për faktin se në këtë kohë në Greqi po mbylleshin të gjitha shoqëritë politike si rezultat i grushtit të shtetit.⁵⁵

Sipas informacioneve që transmetonin diplomatët italianë nga Janina, rezultonte se mitropoliti Spiridon kishte marrë përsipër drejtimin e përpjekjeve për përgatitjen e një kryengritjeje vorio-epirote në territorin shqiptar. Në fund të qershorit ai ishte kthyer nga Athina dhe kishte zhvilluar një mbledhje në Mitropolinë e Janinës në të cilën kishin marrë pjesë eksponentë të njohur të qarqeve vorio-epirote si Theodoris Karvunis, Alesandro Karapanos, ish kapiteni Lutzaris, ish-kapobanda Vangjel Kolovos, Harallambis Varfis dhe avokati Zotos, i cili ishte

⁵² *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 19 gusht 1935.

⁵³ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 7 gusht 1935.

⁵⁴ *Po aty*. MPJ Romë për legatën italiane në Athinë, 23 prill 1935.

⁵⁵ *Po aty*. MPJ Romë, për legatën italiane në Tiranë, 25 prill 1935.

kryetar i një shoqërie epirote në Pire. Në këtë takim ishte diskutuar për mbledhjen e fondeve në Janinë në favor të kryengritjes vorio-epirote. Me këtë detyrë ishte ngarkuar mjeku Karvunis. Ndërsa, presidenti i shoqërisë lokale vorio-epirote dhe njëherësh kreu i bandës Zikidis kishte marrë një letër nga sillogu vorio-epirot i Athinës e cila bënte fjalë për nënshkrimin në favor të çështjes vorio-epirote edhe nga shqiptarët ortodoksë të Shqipërisë së Jugut.⁵⁶

Burimet italiane informonin se mitropoliti i Janinës, Spiridoni i kishte thënë kreu të bandës Sdravos se për realizimin e çështjes vorio-epirote duhej bërë durim dhe të mos nxitoheshin pasi duhej vepruar kur sinjali të jepej nga të krishterët e Shqipërisë së Jugut, duke pasur parasysh edhe të arratisurit politikë shqiptarë. Mitropoliti kishte thënë se mbështetja e përkrahësve të Fan Nolit (fanolistëve) ishte e sigurt, aq më tepër tashmë që Italia ishte e zënë me konfliktin në Abisini. Ai ishte shprehur entuziast dhe kishte pohuar se ne do ta bëjmë atë që duam. “Nuk do vdes pa vajtur edhe një herë në Epirin e Veriut për të formuar një qeveri”, ishte përbetuar ai. Ambasada italiane në Athinë kishte marrë informata se të gjithë personat e besuar nga fshatrat grekofonë ishin armatosur nga komiteti lokal për kryengritjen vorio-epirote.⁵⁷ Njëri nga eksponentët e njohur vorio-epirotë, Varfis kishte shkuar në Korfuz ku ishte takuar me të arratisurin shqiptar Koço Muka, të cilit i kishte thënë se aktiviteti i vorio-epirotëve do të intensifikohej sërish nëse qeveria shqiptare nuk do të hapte shkollat në fillim të vitit të ri mësimor.⁵⁸ Disa ditë më parë, Varfis kishte qenë në Konicë me qëllim që të mblidhte të holla për kryengritjen vorio-epirote.⁵⁹ Gjithashtu, në një mbledhje të zhvilluar në Mitropolinë e Janinës në të cilën merrte pjesë edhe Papagiorgiu, i njohur për organizimin e bandave greke në vitin 1914 si dhe agjenti grek, Karvunis, ky i fundit kishte deklaruar se kishte marrë premtime për të dhënë para për kryengritjen vorio-epirote nga emigracioni grek në Rumani, Egjipt dhe Amerikë. Ndërsa, njëri prej aktivistëve të lëvizjes vorio-epirote, Vangjel Kolovos kishte pohuar se kryebashkiaku Vlaclidis dhe tregtari Peratis i Janinës kishin dhënë 150 mijë dhrahmi.⁶⁰

⁵⁶ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 30 qershor 1935.

⁵⁷ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 7 gusht 1935.

⁵⁸ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 17 korrik 1935.

⁵⁹ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 17 korrik 1935.

⁶⁰ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 8 korrik 1935.

Nga ana tjetër, edhe qeveria greke kishte shtuar përforcimet ushtarake në kufirin greko-shqiptar. Në fund të majit 1935 burimet italiane informonin se autoritetet ushtarake greke, duke ndjekur sugjerimet e britanikëve, po kryenin punime mbrojtëse në bregdetin epirot të Adriatikut. Ministri i Anglisë në Athinë kishte bërë kohët e fundit një udhëtim të gjatë në Korfuz dhe ambasada italiane në Athinë mendonte se kjo e përforconte ndërhyrjen e britanikëve në këtë çështje. Qeveria greke kohët e fundit po përforconte të gjithë kufirin tokësor të Epirit, duke filluar që nga bregdeti deri në kufirin jugosllav. Rrugët ishin fortifikuar me tranše ishin pajisur me lidhje telefonike, ndërsa në Filat dhe Delvinaq ishin ndërtuar kazerma ushtarake. Megjithatë, legata italiane kishte arritur në përfundimin se këto punime ushtarake dëshmonin preokupimin e qeverisë greke për mbrojtjen e kufijve të saj dhe se ato ende nuk mund të vlerësoheshin se kishin një rëndësi të madhe ushtarake. Madje, sistemi i mbrojtjes kufitare greke kishte qenë deri në këtë kohë në një fazë embrionale dhe në kondita të tilla që nuk krijonte shumë besim për organizimin e mbrojtjes.⁶¹

Disa ditë më vonë, qeveria greke rriti numrin e forcave në postat kufitare të Konicës, Dervenit, Biltokut, Kusakas, Straçanit, Izvorit, Prisojanit, Vargiobanit, Trnovos, Kionatit, Pelikatit, Shkallës së Bionit, ndërsa në vijën kufitare në Izvor po kryheshin punime mbrojtëse në mënyrë intensive si tranše që nuk shiheshin në zona të tjera.⁶² Gjithashtu, në fund të korrikut, Komandanti i Divizionit të Janinës kishte inspektuar garnizonet e Çamërisë dhe të Konicës dhe kishte urdhëruar ngritjen e tri postave të reja ushtarake në Çamëri ndërsa në Konicë ishte dërguar material i ri ushtarak.⁶³

Në fund të gushtit, legata italiane e Athinës bënte një raport më përgjithësues për situatën e krijuar. Ajo evidentonte agjitacionin e fuqishëm të qarqeve vorio-eprote si dhe iniciativën që kishin ndërmarrë ata për organizimin e kryengritjes. Sigurisht, për momentin nuk ishte e mundur të fillohej një aksion i tillë si nga ana e ushtrisë greke ashtu dhe nga bandat e parregullta por, nëse shkollat do të mbeteshin të mbyllura edhe vitin e ardhshëm, nuk përjashtohej që të kishte komplikacione.

⁶¹ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 29 maj 1935.

⁶² *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 7 gusht 1935.

⁶³ *Po aty*. MPJ në Romë për legatën italiane në Tiranë dhe në Beograd, 31 korrik 1935.

Në këtë situatë, qëndrimi i të arratisurve shqiptarë ishte i paqartë. Sipas burimeve italiane, iniciativa dukej se nuk do të vinte prej tyre dhe gjithçka varej nga situata e brendshme në Shqipëri. Turbullimi i situatës brenda në vend nëpërmjet aktivitetit të të arratisurve politikë mund të realizohej duke përfituar ata edhe nga pakënaqësia e popullsisë minoritare për çështjen e shkollave private greke. Por, edhe grekofonët dhe ata që kishin interes të nxisnin rezistencën kundër shkollave shtetërore do të përfitonin nga një komplikacion i krijuar në Shqipëri prej të arratisurve shqiptarë apo për arsye të tjera të brendshme. Sipas legatës italiane të Athinës, nuk përjashtohej një veprim i njëkohshëm i të arratisurve dhe i grekofonëve. “Bashkëpunimi i tyre më është konfirmuar, madje më kanë thënë se grekofonët janë në lidhje edhe me të arratisurit (shqiptarë) në Jugosllavi. Sipas informacioneve të mbledhura rezulton se gjithçka është organizuar, me projekte për veprim, individët që do të marrin komandën, njerëzit e destinuar për të përgatitur bandat e parregullta, armët dhe paratë” - i raportonte ajo Romës. Legata shtonte se të gjithë të arratisurit shqiptarë dhe qarqet vorio-epirote prisnin fillimin e konfliktit të Italisë me Abisininë për të provokuar një revolucion në Shqipëri, duke menduar se u ishte krijuar një liri më e madhe veprimi.⁶⁴

S u m m a r y

THE ALLAYING OF TENSION BETWEEN GREECE AND ALBANIA AFTER THE HAGUE COURT DECISION CONCERNING THE GREEK MINORITY SCHOOLS

Immediately after the Hague Court decision the Albanian government had not yet defined its attitude concerning the Greek schools. It wanted to make use of this situation in order to achieve the recognition of Cameria Albanians' rights by Greece based on the principle of reciprocity. To this end, it proposed the Greek government to sign a mutual agreement for the recognition of the respective minorities' rights in each country. However, in order to reach an understanding the Albanian government was willing to make several apparent concessions to the Greek government accepting more advantageous rights for

⁶⁴ *Po aty*. Legata italiane në Athinë për MPJ Romë, 29 gusht 1935.

the Greek minority in Albania compared to the Albanian one in Greece. This proposal was rejected cunningly by the Greek government which at first claimed that she also looked for a compromise but later on showed its intransigent views on the matter.

Afterwards the Albanian government made numerous diplomatic attempts to ease the effects of the Hague Court decision.

This article deals also with the dilemmas faced by the Albanian government and the Greek minority after the Hague's decision and the reactions to this situation by certain Greek circles.